



EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

## KAS YNNED SA OLBAMA SIRNANGOT?

Johannes Aaviku visionäärsus keeleteoreetilisest vaatepunktist\*

MATI HINT

### 1. Märkiteooria

Johannes Aaviku keeleline eneseteostus möödunud sajandi alguskümne-  
ditel langes aega, mil tagasihoidlikult, ent pöördumatult algas semiooti-  
ka ja märkiteooria võidukäik nii filosoofias (Charles Sanders Peirce  
Ameerikas) kui ka keeleteaduses (Ferdinand de Saussure Genfis ja Pariisis).  
Vähem sügavalt keele märgilisusele viitavaid mõtteavaldusi oli muidugi esi-  
tatud ka varem.

Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas antavasse haridusse jõudsid  
märkiteooria, strukturalism ja semiootika alles 1960. aastatel, kaks põlvkon-  
da hiljem, sedagi esialgu osalt fakultatiivsete kursustena. Võrdlusena võib

\* Kirjalikos tekstis no ettekanne 20. novembril 2010 Johannes Aaviko Seltsin ja Tal-  
linna Teadlaste Majan korraldet konverentsil – pühendetuk 130. sünniaastapäevale no  
Johannes Aavik – kasotab autor mõningais lauseis möödokalt Aaviko Keeleuuenduse keelt,  
mitte osatamaks, vaid näitamaks, et seda oleks teatud määral võimalik omandada. Kuid  
samal ajal jääb küsimuseks: kas uuendusil on funktsionaalnegi edemus tavalise eesti kir-  
jakeele ees?

Ettekandes ei kajastu vähimalgi määral konverentsil esitletud Helgi Vihma peatoime-  
tamisel TEA kirjastuse poolt avaldatud Johannes Aaviku ideede päevik „Ideepe”, mis avab  
keeleuuenduse ideologia ning Johannes Aaviku isiksuse- ja isikuloo seisukohalt täiesti uusi  
horisonte. Ettekanne lähtub sellest, mis Johannes Aavikust ja keeleuuendusest oli teada  
enne „Ideepe” kättesaadavaks muutumist. Ettekande kirjalikus variandis kajastub ka kon-  
verentsil toimunud arutelu. Pärast „Ideepet” ei saa Aaviku-pilt olla endine. Keeleuuendust

märkida, et Soomes jõudis märgiteooria tol ajal keskhariduse (lütseumi) keeleõpikutesse. Eesti keelehariduse teoreetilisel mahajäämusel olid lisaks üldisele konservatiivsele (strukturealismivaenulikule) hoiakule ka ideoloogilised põhjused: Nõukogude Liidus kuulusid semiootika ja strukturalism Hruštšovi sulani kodanlike teaduste hulka, mille poole kaldumine võis Stalini ajal maksta elu (1937.–1938. aasta repressioonide ajal lasti maha näiteks ka eesti vältediskussiooni ajaloos mainitav Jevgeni Polivanov).

Nüüd on Eesti tänu Juri Lotmani koolkonna tegevusele muutunud semiootika töötatud maaks, kuid paradoksaalsel kombel ei ole keeleüliõpilaste ülikoolikursustes märgiteooria kuigi kindlalt nurgakivikohal. Keskharidusest ei maksa rääkida: keelemärgi mõiste jõudis küll 1980. aastate algupoolel keskkooli emakeeleõpikutesse (Hint 1983), aga sellest hoolimata ignoreerib märgiteooria pinnapealsetki käsitlemist üle poole eesti keele tegevõpetajatest, kui uskuda üliõpilaste keskel mitmel aastal tehtud küsitlusi.

Tänapäeval on üsna võimatu ette kujutada keeleteaduslikku teooriat, mis ei lähtuks keelemärgist. Sama vältimatu on märgiõpetus reklaami- ja meediamaailma praktikas. Aaviku keeleuuendustegevuse kõrgperioodi ajal jõudis märgiõpetus ka Euroopa ja Ameerika kuulsatesse ülikoolidesse siiski ainult kõrvaliseks peetud loengukursustes. Keeleteadus oli tollal eelkõige võrdlev-ajalooline meetod ning selle meetodi abil läbitöötatud keeleajalugu. Võrdlev-ajaloolise keeleuurimismeetodiga pidi ka Johannes Aavik Helsingi Ülikoolis 1906–1910 keeleteadust tudeerides korralikult tutvuma.

Kas hinnata Aaviku vaateid tema aja horisondilt või tänapäevaste teadusvaadete seisukohalt? Mõlemad vaatepunktid on vajalikud ja õigustatud. Ühest küljest tahame ju aru saada, kuidas Aaviku vaated sobisid või ei sobinud kokku tema aja ülikoolihariduses esitatud teadusliku maailmapildiga. Teisest küljest tahaksime hinnata ka seda, mida Aaviku vaadetest on või pole pakkuda tänapäevale ja tulevikule.

## 2. Keele olemuse mõtted Aavikul

Vist oleks põhjendatud arvata, et Aaviku keeleteoreetiline ettevalmistus oli eelkõige Helsingi Ülikoolis saadud võrdlev-ajaloolise keeleteaduse alane haridus ja seda ka soome keele osas. See pidi tollaegses Helsingi Ülikoolis olema väga kõrgel tasemel.

Keele olemuse vastu võrdlev-ajalooline meetod erilist huvi ei tunne. Võrdlev-ajaloolises keeleteaduses käsitatakse keele identsust eelkõige tema ajaloo-na, protsessina, mis on keele toonud minevikust tänapäevase keeleseisundini. Keeleajaloole viitamist esineb ka Aaviku programmteoses „Keeleuuenduse äärmised võimalused” (kirjutatud 1918, ilmunud 1924; edaspidi KÄV; nt lk 50, kus ta liigitab *lugema* : *lo-en* nõrgaastmelise vormi kahesilbiliseks). Ideoloogilistel kaalutlustel segab ta tõsisesse keeleajaloosse mõnikord pseudoteadust, esitades häälikumuutusi rahva karakteri avaldustena (nt KÄV: 103).

on põhjust edaspidi näha perspektiivis, mille „Ideepe” avas senisest selgemini – Aaviku radikaalsed uuendused oleksid maksvusele pääsedes tekitanud sügava lõhe tõelise eesti keele ja võõrkeelte eeskujul parandatud uuendusliku keele vahel. Veelgi rohkem muutub pärast „Ideepet” Aaviku isiksuse-pilt – imetletud esteet on oma päevikus väikekodanlik kõrgkultuuri halvustaja, natsismi ja Hitleri pooldaja ning keeleuuenduse suhtes skeptiliste kaasharitlaste vastu väga sallimatu. Need käsitlused on veel ees.

Et võrdlev-ajalooline keeleteadus oli Aaviku teoreetiliseks baasiks, seda näitab häälikuseaduslike vormide eelistamine analoogiavormide ees. Oma 1924. aastal ilmunud teoses „Õigekeelsuse ja keeueuenduse põhimõtted” kirjutab ta: „Morfoloogia alal tuleb yldiselt anda eesõigus häälikusääduslikele vormele, sest et häälikusääduslikkuses esineb enamasti mingi keelele iseloomuline ja huvitav omapärasus (näit. astmevaheldus), mis on tekkind sellekohasest yldisest kalduvusest; analoogiavormid aga pakuvad sellest juhusliku kõrvalekaldumuse...” (vt ÖKP: 218).

1930. aastail hakkas ka Eestisse jõudma maailma üldkeeleteaduses ammu võitnud arusaam, et analoogia aitab korrastada keeles süsteemsust, häälikumuutused seevastu lammutavad keelt kui märgisüsteemi. Aga sellisele vaatele oli tugev opositsioon. Valter Tauli „Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid” (1938), milles analoogia keelekorralduse põhimõtte-na rehabiliteeriti, ei leidnud Eesti lingvistilistes ringkondades sugugi vaimumstatud vastuvõttu. Ka Aavik jäi selles küsimuses vanameelseks.

Aaviku kirjutistes ei ole selgeid jälgi sellest, et teda oleks huvitanud keele olemuse seletamine semiootika ja märgiteooria vaimus. Sellest hoolimata leidub Aaviku tekstides mõtteavaldusi, mille fookuses on huvi keele olemuse ja kommunikatsioonivahendina funktsioneerimise vastu. Kuid peab ütlema, et Aaviku keele olemust ja keele kommunikatiivset funktsiooni käsitlevad mõtted on äärmiselt paradoksaalsed ja vastuolulised, justkui tulenedes tol hetkel kujuteldud väitlusest.

Aaviku hüüdlauseid „Keel on riist, keel on masin” (KÄV: 9) ja „... eesti keel paremaks ja täielisemaks kui iga muu keel!” (KÄV: 92) võiks pidada pragmaatilise inseneri avaldusteks. Aavik küsib ja vastab: „Õigupoolest, mis on sõna? Teatavasti hääleline sümbol...” (KÄV: 36) Nii võiks alata arutlus keele funktsioneerimise üle, kui ainult juurde lisataks, et see häälikuline sümbol peab olema võimalikult vähese vaevaga äratuntav ta erinevates esinemistes. Ainult siis toimib keelemasin õlitatult. Aaviku vahendid keelemasina täiustamiseks olid teistsugused.

Keelemasina täiustamisel eelistab Aavik keeleminevikust laenatud eba-korrapärasust ning erandlikkust reeglipärale, „... minnes vananend vormide ja häälikute elustamiseni...” (KÄV: 132).

Aavik idealiseerib erijuurelisust ehk supletiiivsust, kirjutades: „... võiks kujutella niisuguse keele, milles iga sõna iga muutevorm oleks erijuureline, olgugi et see selle keele õppimise teeks äärmiselt raskeks” (KÄV: 20 jj). Ega ikka ei või küll kujutleda niisugust keelt, milles kõigi sõnade kõik muutevormid on erijuurelised. Toimivas keeles saab *hea – parem – hästi* tüüpi supletiivus esineda äärmiselt piiratult, sest see on vastuolus keelelise sümboli ehk keelemärgi põhimõttega. Aaviku kujutletud keel ei oleks keel.

Aavik eelistas grammatika erandtüüpe ja tüüpide sees tüve varieerumist, nt laadivaheldust. Seegi on vastuolus ideaalse märgi põhimõttega „üks tähendus (mõistesisu) – üks tähistaja”.

y kirjutamist ü asemel on Aavik paljudes kohtades nimetanud kõige tähtsamaks keeueuenduseks. Ent vaieldamatu tõsiasi on, et ü asendamine y-ga ei muuda keeles mitte midagi, see ei muuda isegi ortograafia põhimõtetes ega ortograafiareeglites mitte vähimatki, lahutab ainult ü täpitähtedega kirjutatavate eesvokaalide süsteemist ning saksa tähestiku traditsioonist. Selle aape võiks kirjutada kas või vene jätiga, ikka ei muudaks see keeles midagi.

See ei ole üldse keelt puudutav küsimus ja on raske uskuda, et Aavik sellest aru ei saanud. y läbisurumisel võis olla keeleuuenduse jaoks diagnostiline tähtsus – järele proovimaks, missuguste argumentidega õnnestub avalikkust veenda.

### 3. Erandlikkus ja reeglipärasus Aaviku vaadetes

Ühelt poolt tunnistab Aavik keele sõnamaterjali foneetilise homogeensuse (reeglipärasuse) nõuet (KÄV: 22 jm), ka kasutab ta korduvalt foneetilise eestilisuse mõistet (KÄV: 31, 37, 50 jm). Sellega võib ainult nõustuda. Iseasi on, kui järjekindlalt Aavik ise oma loomingu järgis seda põhimõtet või kui laiaks ta avardas foneetilise eestilisuse piirid: näiteks lubaks ta soome sõna *jylhe* ülevõtmist eesti keelde sellisel kujul, sest see sõna tundub talle sel hetkel sobivana (KÄV: 65).

Teiselt poolt peab Aavik otstarbekamaks ja omapärasuse mõttes peenemaks mõtelda uusi sõnu muuttüüpidesse, „mil on vähe esindajaid ja mis seetõttu on vähem banaalsed ja mille järele moodustet sõnad tunduvad individuaalsemaina ja suursugusemaina” (KÄV: 45). Selle juhtlause vaimus sobitab Aavik tänapäevasesse keelemasinasse keeleajaloo põhjal konstrueeritud muutevorme, mis tänapäevase keele süsteemis nõuavad eraldi reeglistamist ja grammatiliste vormide tähenduse ümberõppimist, nt omadussõnade tüüp *õnnetu* : *õnnetuma* : *õnnetund* : pl nom *õnnetumad*; komparatiivi omastavas *õnnetumama* ignoreerib Aavik ka omaenda põhimõtet vältida samakõlaliste silpide kordumist ja põhjendab seda koguni otstarbekohasusega. (KÄV: 173–174; ÖKP: 221 jm; hiljem muutus järgsilbi *-u* ka siin muidugi *o*-ks: *õnnetoma* jne; vrd ka Mägiste 1951: 29.)

Suurimaks ja raskeimaks keeleuuenduseks nimetas Aavik ise järgsilpides elustet *o*-d (Aavik 1932: 23–24). See on üks kõige mõttetomamaid uuendusi ning praktiliselt läbiviidamatu, sest – kuigi Aavik annab mingi loendi no morfoloogilised vormid ja tuletusliited, mindes tuleb kirjutada *o* – on suurem osa *o*-tamisi täiesti süsteemitud ja meelevaldsed, vähimagi keeleteaduslikult vettpidava põhjendusega, nagu jäävad põhjendusega ka järgsilpide *-u*- säilitamise juhud. Sellisel suurimal keeleuuendusel ei ole keeleteadusega vähimatki ühisosa, sest seda ei saa käsitada isegi häälikumuutuse (järgsilpide *o* > *u*) tagasipööramisena, sest selleski ei ole Aavik järjekindel (ja muidugi pole häälikumuutuse tagasipööramine põhimõtteliselt üldse võimalik).

Enamiku Aaviku põhimõtete puhul võib leida kontranäiteid, kus ta ise ignoreerib oma väidetud põhimõtteid.

Aaviku eelistus kuulus laadivahelduslikele (tüvevaheldustega) morfoloogilistele tüüpidele. Ta pidas selliste tüüpide vorme koguni otstarbekamaiks, sest tema nägemuses eristuvad sellises vormistikus morfoloogilised vormid üksteisest paremini (KÄV: 44 jj). See on vastuolus keelemärgi põhimõttega, mille järgi ühe ja sama tähenduse avaldumine erineval kujul raskendab märgi äratuntavust ja järelikult ka kommunikatsiooni.

Kuidas Aaviku laadivahelduslike tüüpide eelistust hinnata, sõltub sellest, kas laadivaheldust pidada keeles ikka veel toimivaks aktiivseks protsessiks või keeleajalooks, mis on vajunud või vajumas minevikku sama moodi nagu paleontoloogiast tuntud eelajaloolised eluslooduse liigid, mis enam ellu ei ärka.

On palju veenvaid tõendeid selle kohta, et laadivaheldus ei ole enam ammu eesti keeles aktiivne vormide moodustamise reegel, uued sõnad ei allu laadivaheldusele ja vanadki kaotavad laadivaheldust (*hagi* : *hae* ei tule küsimussegi ja veel Wiedemannile tuntud *nagi* : *nae* asemel on üksnes *nagi* : *nagi*).

On tõsi, et laadivaheldus ei kao kõigis morfoloogilistes tüüpides ühesuguse kiirusega. Tugevneva astmevahelduse verbitüüpides (*nagu olbama* : *olvata*) võib sedastada mõningaid aktiivse muuttüübi tunnuseid. Aavik nähtavasti seda vahet ei tahtnud teha, nt *yndma* : *ynnen* : *ei ynnud* kombineerib mitu „vähem banaalset” morfoloogilist tunnust: need on kahetüvelisus, vähem banaalne tüvevokaal *-e* ja muidugi laadivaheldus.

Aaviku eelistustesse uskujaid on Eestis tänapäevalgi. Keeleteoreetik küsib sel puhul, kas uute sõnade defineerimisel laadivahelduslikku muuttüüpi on tegemist keelemasina mingi varjusurnud mehhanismi käikupanemisega või käikupanemise simuleerimisega? Kas keelemineviku ja keeleoleviku piir on tõeliselt kaotanud või luuakse tänapäeva keelde keeleminevikku vajunud reeglite abil simulaakrum, mis ei toimi mitte aktiivsete reeglitena, vaid üksiksõnade üksikvormide memoreerimisena?

Võrdlev-ajaloolise keeleteaduse meetodite tundjana oleks Aavik pidanud teadma, et igal produktiivsel reeglipärasel häälikuvaheldusel – ja laadivaheldusel ei ole siin erand – on oma aeg ja ruum, ning kui häälikuvahelduse aeg saab läbi, siis muutub ta üksiksõnade omaduseks, minevikus toimunud häälikumuutuseks, mida terves sõnatüübis ei õnnestu enam elustada. Kui vaheldus ei ole enam üldine ja kõiki samu silbitüüpe hõlmav protsess, siis hakkab ta taanduma. Seega on hoopis reeglipära kaotanud häälikuvahelduse (*resp.* tüvevahelduse) taandumine seaduspärane tendents, mitte selle taas-elustumine. Ei saa ju *lagi* : *lae* eeskujul enam tagasi vaheldust *nagi* : *nae*, ei hakka *hagi* muutuma *hagi* : *hae*. Järjekindel häälikuseaduslik restitutsioon ei ole võimalik.

Eesti keeleuuendus taotles ulatuslikku eesti keele grammatika arhaiseerimist. Keeleuuendus eelistas häälikuseaduslikke vorme mitmes keeleuudenduse jaoks kõige tähtsamal valdkonnas (nt keeleajalooline *i*-mitmus ja *i*-imperfekt). Mitmed keeleuudenduse propageeritud vormid olid keele muutund fonotaksi tõttu võimatamad (*lai'im* jts).

Aavikust ehk kaugemalegi läks fonotaktika piirangute ignoreerimisel keeleuudendust pooldanud Oskar Loorits. Näiteid pakuvad tema „Eesti keele grammatika” (Loorits 1923: 50–60) ja „Eesti keele kooligrammatika” (Loorits 1925: 34 jj): reeglipärase sõnamuutmisena esitatakse selliseid mitmuse vorme nagu *rooile* = *roogadele*, *rooele* = *roogudele*, *luuile* = *luudadele*, *köhele* = *kõhtudele*, *käsele* = *käskudele*, *õlile* = *õlgedele*, ka *pojile*, *soojile*, *tyhjile* ja palju teisi samalaadseid, mis homonüümsuse, fonotaktikalise võimatuse ning sõnatüve moonduvuse tõttu ei mahu keele foneetilisse süsteemi (pole eesti-foneetilised) ja/või on ka funktsionaalselt problemaatilised. See sai olla umbes XVI või XVII sajandisse või veel varasemasse aega rekonstrueeritud grammatika.

Eeldades, et Aavik tundis keeleajalugu ja keeleajaloos toimivaid seaduspärasusi, võiksime järeldada, et ta ei lasknud ennast keeleteaduslikest tõsiasiadest tagasi kohutada, kui tal oli silme ees enda maitse järgi kujundatud kauni keele visioon.

#### 4. Kas identsusele on tähtsam ehitusmaterjal või ehitise projekt?

Kui Johannes Aaviku keeletegevust vaagida XX sajandi keeleteadust tugevas-  
ti mõjustanud Ferdinand de Saussure'ile või tema õpilastele omistatava sen-  
tentsi „Keel on vorm, mitte substantis” valguses, siis näib, et Aavikut erutas  
rohkem keele substantis: sõnad ja nende esteetiline-foneetiline kuju. See  
suundumus iseloomustab Eesti keeleaktiviste tänapäevani ja just 2010. aastal  
seoses Eesti Vabariigi presidendi sõnausega jälle eriti. Mõtlen aina ja jälle kor-  
duvaid emotsionaalseid hüüatusi vältida *Okei* või *Tšau!* kasutamist, justkui  
oleks see hirmus keele risustamine, kuigi see ei puuduta keelt peaaegu üldse.  
See on rohkem suhtlemisviisi kui keele küsimus. See riivab keele identsust  
väga vähe, ja juhul kui tegemist on üleilmse kombega, siis veel eriti vähe.

Keeleteadlast erutavad rohkem suhted keeles, nende suhete tüüp ja vorm,  
kuigi tänapäevane keeleteadus peab ka häälikulist substantis olulisemaks kui  
klassikaline strukturalism. Keeleteadlane näeb keele struktuuri muutust  
selles, kui konstruktsiooni *mille järel* asemel öeldakse *pärast mida* (*после чего*)  
või kui *kolme esimese sekundi* asemele tuleb *esimesed kolm sekundit*. Seevas-  
tu, kas keegi ütleb hüvastijätul *Tšau!* või *Pakaa!* või *No head aega siis ka!*,  
erutab keeleteadlast vähe. *Tšau!* või *Pakaa!* häirivad keeleaktiviste, keda aga  
peaaegu üldse ei häiri *pärast mida* ja *esimesed kolm sekundit*.

Siin võib tuua paralleeli ehitamisega. Kumb on rohkem eesti arhitektuur,  
kas eesti arhitektuuri tavade ja eestlasest arhitekti projekti järgi, kuid Vene-  
maalt Peipsi tagant Kalevipoja (Aaviku järgi Kalevipojan) toodud laudadest ja  
Läti fiboplokkidest ehitatud hoone, või võõramaalase *palazzo*-stiilis projekti jär-  
gi ehitatud hoone, mille materjal on pärit Eestist? On vägagi põhjust küsida,  
mis muudab keelt rohkem, kas häälikulise substantis muutus (*integreeruma* >  
*loimuma*) või konstruktsiooni projekti muutus (*mille järel* > *pärast mida*).

Strukturalist ütleks kindlalt, et projekt on tähtsam. Aavik näis pidavat  
tähtsamaks ehitusmaterjali, sõnu. Nagu ka tänapäevased sõnauseviistlused.

Minu seisukoht selles küsimuses on strukturalistlik: Tartu maantee sta-  
linistliku torniga maja või Punaarmee kasarmulinnakute ohvitserimajad on  
sama vähe eesti arhitektuur kui *pärast mida* või *läbi mängu õpime ja õpeta-  
me* on eesti keelele omased konstruktsioonid.

Kahjuks suubub Eestis üldrahvalik keelevaidlus ikka paari võõrsõna hur-  
jutamise, samal ajal kui keeleehitis ise deformeerub ja selle identsus muu-  
tub mõne teise keele sarnaseks. Nivelleerumine toimub keeleprojektides: kui  
kõigi keelte sõnade mõistemahud (tähendused) muutuksid ühetaoliseks (nagu  
terminoloogias) ning kõik grammatilised konstruktsioonid oleksid vastastik-  
ku üheselt asendatavad, siis poleks keelte paljusel tõepoolest enam mõtet.  
Keelte erinevus taanduks siis substantisile: globaalküla kõik hooned oleks ehi-  
tatud ühe tüüpprojekti järgi, ainult materjal oleks erinev: betoon, puit, savi,  
tellised, silikaat jne.

Ka Aaviku sõnaloomet ajendas enamasti (näiv) vajadus saada eesti keel-  
de sõnu, mille tähendus oleks võimalikult sarnane tähtsamate võõrkeelte  
sõnadega, millel täpne vaste eesti keeles puudus. Niisugune ideaal võiks  
meeldida masin- või arvutitõlke tehnikutele, aga mitte keelefilosoofidele.  
Õnneks ei õnnestu (ei ynne) mõistemahtude ja tähenduste täpne ülekannet tei-  
se keelde (terminoloogiad välja arvatud).

Vahemärkusena. Ka president Toomas Hendrik Ilves on korduvalt esile  
toonud, kui hädasti oleks vaja, et eesti keeles oleksid inglise keele sõnad

*policy* ja *politics* samade tähenduserinevustega vasted, mitte üks *poliitika*.  
 Presidendi sõnavõistlus sõnaus lähtus osalt sellisest keeleideoloogiast.

Kuid Aavikul ei puudunud tahtmine ümber teha ka keeleehitise projekti. Elustet instruktiiv (Aavik 1920: 9–17) on näide selle kohta, kuidas Aavik üritas kaasaegse keele projekti muuta, rekonstrueerides keelepaleontoloogias oletatud instruktiivseid käändevorme (*lehvivi hõlmu*). Kuigi tänapäevagi eesti keeleteaduses on tehtud katseid tõlgendada instruktiivi tänapäevase keele käändevormina, ei ole sellisel tõlgendusel kuigi palju alust: instruktiivseid vorme ei saa olla rohkem kui enam-vähem lõplik loend, mis paigutab need vormid pigem valmiskujul olemas olevate iseseisvate sõnade ja sõnaühendite kui aktiivse reegli rakendamise teel saadud vormide hulka.

Keeletüpoloogilist muutust üritas Aavik analüütilise genitiivi vormis: *tasakaalutu vanaisa poeg* > *poeg no tasakaalutu vanaisa*. Sellisel ettepanekul ei puudu mõningane funktsionaalne põhjendus, aga selle täielik läbikukkumine näitab, et keeletüübi muutust ei saa ühe tahteimpulsiga läbi viia. Tüpoloogilist muutust taotledes läheb kirklik rahvuslane Johannes Aavik otseselt keele identiteedi kallale, kui me aktsepteerime, et keele vorm on keele identisuse tähtsaim väljendus.

Edukas ei olnud ka katse luua eesti keelde verbi tuleviku vormistik: *ma paluren, sa palured* jne (KÄV: 130 jm). Lõunaeesti keele määras (taunis) Aavik surema, seepärast arvas ta võivat oma uuele käände – agentaalile – võtta lõunaeesti inessiivi *n*-lõpu, nii et *tuulen aet(ud)* tähendaks 'tuule poolt aetud', mitte 'tuules aetud' (KÄV: 122). Siiski elab lõunaeesti inessiiv vahepeäl renessaansi läbi teinud võru kirjakeeles edasi, Aaviku agentaal aga pole agendifunktsiooni traditsioonilisi väljendusviise asendanud mujal kui Aaviku enda tekstides.

Eesti keele üldine küsisõna *kas?* on üks üldtüpoloogiliseltki eriti otstarbekas küsilause moodustamise vahend. Aavikul poleks olnud midagi selle asendamise vastu: „Väljendi „kas on” asemel võib olla „ons”” (EÕÕG: 105, § 310).

## 5. Mis peaks meid keeleuuenduses huvitama tänapäeval?

Minu mõtteks ei ole Aaviku keeleuuenduslike ettepanekute ja keelevaadete liigitamine headeks ja halbadeks või õigeteks ja vähem õigeteks. Seda on erinevate põhjendustega juba ammu põhjalikult tehtud (nt Saareste 1937; Taulli 1982). Vastureaktsioonina nõukogudeaegsele Aaviku ja keeleuuenduse lahmivale kriitikale on juba aastakümneid eesti kultuuriringkondades valdavaks suhtumiseks kriitikavaba keeleuuenduse kiitmine, aga Aaviku kriitiline käsitleja riskib sattuda nõukogudeaegsete vanameelsetega ühte ritta.

Siiski tuleb meil küsida, mis Aaviku tegevuses on teoreetiliselt huvitav ka tänapäeval. Ei ole kahtlust, et Aavik oli suur tabude rikkuja, vastuvaidlematute seisukohtade ignoreerija kuni iseenesegagi vastuollu sattumiseni välja. Meil oleks Aavikult rohkem õppida seda, mida ei tasuks üritada, mitte seda, mida aina ja aina uuesti üritada.

Nii Aaviku ajal kui ka tänapäeval tuleb küsida, kas keelereeglitest ülestamine on keele ühe või teise allsüsteemi võimaluste laiendamine või selle allsüsteemi reeglipärasuse ähmastamine.

Teiseks tuleb küsida, mis muudab keelt rohkem, kas häälikulise substanti muutus (*integreeruma* > *lõimuma*) või konstruktsiooni projekti muutus (*mille järel* > *pärast mida*). Sama laadi küsimus kerkib foneetiliste uuenduste puhul. Veel kümme aastat tagasi oli enam-vähem selge, et *eu*-diifong on tänapäeva eesti keeles pigem võõras kui oma. Aga nüüd, pärast euroraha? Kas vokaaljärjendit *poo-*litava silbipiiriga *sõna-us* on keele foneetiliste võimaluste laiendamine *ava-use*, *pale-use* ja Marie Underi *hõlla-use* [„Kojumine”, kogus „Mureliku suuga” (1942)] eeskujul? Või on see lihtsalt eksimus tänapäevase keele reegli vastu, mis näeb ette *us*-liite liitumise konsonandile (*osadus*, *vanadus*, *vabadus*, *pimedus*, ka *kurbus*, *ahnus* jne; teisiti on soome keeles: *vapa-us*, *pime-ys*, *ahne-us*)?

Nende küsimuste vastused sõltuvad sellest, kuidas keeleuurija näeb keele süsteemi ja selle dünaamikat. Üleminekutsoonide võimalikkust oleks mõistlik tunnustada eriti tänapäeval, kui muutused on kiired ja etteaimamatud. Isegi tüpoloogilised muutused suruvad ennast peale kiiresti ja läbilöögivõimeliselt ning nende levitajaks ei ole enam esteet Johannes Aavik, vaid pealiskaudse keeletundega ajakirjanikud.

Aaviku keeleuuendus pidi paratamatult läbima võimalikkuse ja vastuvõetavuse filtrid. Me teame, mis on teostunud ja mis pole. Peaksime pöörama tähelepanu ka keeleuuenduse läbikukkumistele, raisatud vaimuenergiale, mis kulutati häälikuseaduslike vormide restitueerimisele või tüpoloogiliselt võõraste konstruktsioonide sisendamisele. Selliste ettepanekute kõrvalejäämist on õigem seletada keeleteoreetilise võimatusega, mitte ainult eesti rahva ja eesti haritlaskonna keeleteadusega. Ei ole võimalik taotleda keelt, mis ignoreerib märgiteooria põhiväiteid, raske on ka edu loota, kui ühe ajajärgu keelde panna kõrvuti elama mitme ajaloolise perioodi keelekujud, reeglid ja fonotaktika.

## 6. Aaviku fenomen

Aaviku keeleline andekus, ka võõrkeelte omandamisel, peaks olema väljaspool kahtlust. Tema andumuses keelele kui niisugusele ja eriti eesti keelele on fanatismi, mis ulatub sallimatuseni teisitõtlejate vastu. Ta käsitas eesti keelt peaaegu enda isikliku omandina, mille kallal ilu- ja juurdepookimisoperatsioonid tohib teha ainult tema ise või tema tunnustajad-pooldajad. Niisugust hoiakut saatis veendumus, et ta tegutseb kogu eesti rahva ja selle helgema tuleviku nimel.

Uute kunstlike sõnade programmiline loomine on Aaviku kuningmõte, kuid on väga kaheldav, kas seda saab pidada keeleteaduslikuks teooriaks. Sõnatüvede kunstlikku loomist oli ette tulnud ka varem (ka eesti keele puhul), aga Aavik muutis selle meetodi programmiliseks (käsi)tööstuslikuks tegevuseks ning tõstis selle sõnavara rikastamise mooduse samale tasemele või koguni kõrgemale kui senised traditsioonilised sõnavara rikastamise võimalused. Kindlasti oli see revolutsiooniline mõte, aga revolutsioonidega on nii, et nendele on raske mõistlikku piiri panna. Nii ka Aavikuga. Tema üha kardinaalsemaks muutunud grammatika ja keele tüpoloogia muutmise ettepanekud ei teeni enam deklareeritud eesmärki – tõsta keele kui rahvusliku omapära väljenduse väärtust. Aaviku tüpoloogiaalased eeted oleksid eesti keele rahvusliku omapära hoopis vähendanud ja lisanud keelde Aaviku omapära.



Kas Aaviku keeletegevus järgis tema aja traditsioonilise keeleteaduse (võrdlev-ajaloolise meetodi ja keeleajaloo) vaidlustamatuid tõdesid? Vastus on jah ja ei. Ta toetus keeleajaloole ja häälikuseaduslikkusele siis, kui see aitas tal oma ettepanekuid argumenteerida. Ja ta ignoreeris ka keeleajaloo põhi- väiteid – et häälikumuutused toimuvad konkreetsetes ajas ja ruumis ning on pöördumatud – siis, kui ta üritas elustada keeleajaloolisi vorme ja grammatika mehhanisme. Tema teoreetilistena paistvad arutlused on *ad hoc* ja eklektilised. Keeleajaloo tõlgendamise ja keelekorralduse uuendusmeelsematesse seisukohtadesse (näiteks keeleajaloolise analoogia tunnustamisse) suhtus Aavik selgesõnaliselt eitavalt, kuid oma praktilises tegevuses järgis ta tänapäevastatud analoogiamudelit ka kombinatsioonimeetodis (KÄV: 44 jj).

Aavikut on raske pidada järjekindlust hindavaks uurijaks-keeleteadlaseks, kuid ühelgi juhul ei sobi ta kitsarinnaliste keeleaktivistide eestkõnelejaks. Aavik oli visionäär, kes ei hoolinud sellest, et ta visioonid ei mahtunud keeleteaduslikesse raamidesse, oma visioonidele leidis ta põhjendusi ka väljaspool keeleteadust.

Jääb veel kõige suurema mahuga küsimus: kas Aaviku tegevust võiks käsitada uue keeleteadusliku teooria loomisena? Kuigi Aavik ise on oma uute sõnade välmimise meetodit nimetanud kombinatsiooniteooriaks (KÄV: 48, 106 jm), on väga kaheldav, et uute tüvede kombineerimise meetod vastab teadusliku teooria kriteeriumidele, ja teiselt poolt ulatuvad tema projektid grammatika vallas kombinatsioonimeetodist palju kaugemale. Aaviku keelemasina idee oleks ehk võinud saada teooria mõõtmed, kui ta oleks oma eedetes järginud mingisuguseidki üldisi reegleid, loonud olemasoleva loomuliku keele (mitte esperanto jts) korrastamiseks-uuendamiseks teoreetiliste postulaatide vastuoludeta süsteemi, alustades näiteks keeleuuenduslike tüvisõnade välmimise aluspostulaadist: „Sõna algupära ehk algallik ei ole tähtis” (KÄV: 29, 37).

Suur osa Aaviku programmistest lausetest on aga loosungid, mis ei moodusta läbimõeldud väidete süsteemi. Aavik oli oma ideede kirglik propagandist, kellele polnud akadeemilise teadlase laadis järjekindlus oluline. Aaviku hüüdlausetes oli omajagu provokatsiooni. Näiteks olgu kas või Aaviku sisendus „Eesti keel saab *i*-mitmuslikuks, või ta ei saa olema” (Aavik 1926: 19). Eesti kirjakeel on mitmuse osastavas saanud tähelepanuväärsel määral *i*-mitmuslikuks (tänapäeval ütleme selle koha peal küll tüvemitmuslikuks), nii ei saa me teada, kas eesti keel oleks välja surnud, kui lühikese mitmuse osastava vorme poleks kirjakeelde võtetud.

Aaviku suhtumist temaaegsesse eesti keelesse võib *mutatis mutandis* võrrelda Goethe suhtumisega oma ajastusse: tuleb väärtustada minevikku ja oma tegevusega tõsta tuleviku väärtust, olemasolev sellisel kujul pole eriti palju väärt. Aaviku eesti keel pidi kujunema tema maitsele vastavalt estetiseeritud ja täiustatud masinaks. Võrdleksin Aaviku keelemasina ideed šveitsi modernkunstniku Jean Tinguely (1925–1991) või saksa modernkunstniku Arthur Köpcke (1928–1977) kunstimasinatega. Et estetiseeritud masinas kõik ei ole funktsionaalselt kõige vajalikum, see teeb nii keele kui ka masina atraktiivsemaks. Masin töötaks ka ilma estetiseerimiskuurita, aga meie jaoks igavamalt ja tuimemalt. Kuid ilustuste lisamine (keele)masinale on mõttekas ainult selle tõttu, et masin on käigus.

Jean Tinguely ja Arthur Köpcke masinad on päris huvitavad sellest seisukohast, et nendes on funktsionaalsed (või näiliselt funktsionaalsed osad nagu hoorattad jms) ühendatud puuhobuse laadi kaunistustega, mis kogu masina

võluvaks teevad (vt nt <http://galerija.wikispaces.com/file/view/000tinguely.jpg>). Ma arvan, et ka Aaviku tegevuses on nii funktsionaalsust, ilutsemist, epateerimist kui ka provotseerimist.

„Keeleuenduse suur ja ilus asi” (KÄV: 146) on andnud tulemusi, aga keel, nagu ka Tinguely masin, töötaks siiski ka ilma puuhobusest kaunistusteta, puuhobuse laadi kaunistused aga keelemasina aset täita ei suudaks.

Elmar Elisto on üks vähestest eesti keelekorralduses osalenutest, kes on sõandanud ütelda, et keeleuendus oleks võinud eesti kirjakeelele saada koguni ohtlikuks (Elisto 1971). Et permanentne keeleuendus sobitatu keele konservatiivsema korraldamisega, selle eest väärivad tänu Elmar Muuk, Johannes Voldemar Veski, Andrus Saareste. Just selle tõttu paistabki keeleuendus tagantjärele vaates erilise uuendusmeelsuse romantilises valguses.

## 7. Mida Aaviku ja keeleuenduse puhul küsida?

Aavik saavutas oma programmi läbiviimisel suurt edu ja veel suuremat tähelepanu. Heaks kombeks on saamas rääkida ainult Aaviku edust. Suhtumine Aavikusse ja keeleuendusse on muutumas ususekti enesekinnituseks, iga küsijat võidakse kahtlustada rahvuskultuurilise aarde vastasuses. Ent see ei vii edasi: tuleb küsida.

Küsida tuleb näiteks seda, kas tõesti „keeleuenduse kurv tuleb lõpmatuseni tõmmata” („Keeleuenduse äärmiste võimaluste” moto) või on kuskil ees piir. Minu jaoks on kaheldamatu piir ees seal, kus minnakse eesti keele tüpoloogiat moonutavate ettepanekuteni (äärmuslikem näide on *no-genitiiv*). Kõhklusteta lükkaksin tagasi ka eesti kirjakeele fonotaktilisi piiranguid ignoreeriva sõnastruktuuri ja vormimoodustuse (*lai'im, märjim, soojim, purjil, jylhe, haug : havi, taud : tavi, -uuv-järjend üldsõnavaras, nue-gerundiivi lõpusilbid* – et tuua ainult mõni näide, vt ka Aavik 1932: 30 jj). Keel vajab pidevat evolutsiooni, mitte permanentset revolutsiooni.

Aavik ei hoolinud üldkeeleteaduse seisukohtadest kuigivõrd ja seal, kus ta neid kasutas, oli ta üsna vanameelne ning tõlgendas ka võrdlev-ajaloolise meetodiga läbiuuritud keeleajalugu mõnigi kord meelevaldselt. Küsida tuleks, kui palju oleks Aavik võinud olla edukam, kui ta oleks arvestanud keeleteaduse tõdedega.

Küsida tuleb ka seda, kui palju kergem oleks mõningaid uusi või uuendatud vorme olnud vastu võtta (võsta), kui Aavik ei oleks nende reeglistikku kombineerinud maksimaalselt keeruliseks. Iga eesti keele õpetaja, õpilane ja ka keeleuurija teab, et lühikese tüvesuperlatiivi vormid (*kehvim, hellim, albem*) või *a*-tüvede tüvevitumus on väljajuuritamatu vigade allikas. Aga Aavik eelistas kunstsõnades otse programmiliselt *a*-tüvesid, mitte juba tema ajal produktiivseks muutunud *i*-tüvesid.

Arutleda tuleks ka selle üle, kuivõrd vaieldamatu on üks keeleuenduslike sõnade ja vormide eetmise põhimõte ja põhjendus: luua eesti keelde sõnu, mille tähendus võimalikult täpselt vastaks mõne võõrkeele sõnade tähendusele, ning grammatilisi vorme, mille funktsioon võimalikult täpselt vastaks mõne võõrkeele – ladina, vene, soome – grammatiliste vormide funktsioonile. Kõik keeled on hübriidkeeled, aga kas on eesti keeleentusiastid kohus kaasa aidata eesti keele kiirhübriidistamisele, eriti selles valdkonnas, mis jätab keelelise substantsi näiliselt eestipäraseks, muutudes vormi (keeleprojekti)?

Järjekindlusest ei ole mõtet rääkida isegi Aaviku lemmikpõhjenduse – esteetilisuse, ilu, eufoonilisuse – puhul. Aaviku endagi meelest ebaesteetiliselt mõjuvad korduvad häälikud ja silbid on tema eedetes päris sagedased. Kui Aavik hindas ebaesteetiliseks *s-* ja *t-*häälikut ja nende kombinatsioone, siis mis ilus sõna on tema kunstsõna *sustma* 'maha laskma', saksa *schießen*? Mina oletaksin selle ettekande pealkirjas esinevatel kaunikõlalistel kunstsõnadel poeetilist tähendust, aga Aavik on neile määranud üsna argise tähenduse (umbes 'Kas õnnestud tähele panema kaalutlust?'). Aaviku estetismitaotluse ei ole põhjust suhtuda eitusega, kuigi ka see Aaviku põhimõte on juba omal ajal saanud vastulauseid (nt Alekõrs 1937). Esteetiline põhimõte on mõistagi üpris subjektiivne.

Aavik oli *ad hoc*-mees: kui tal oli vaja, siis viitas ta häälikuseaduslikkusele või süsteemsusele, kui vaja, siis taunis ametliku keele pedantsust ja järjekindlusemaaniat (Aavik 1932: 33). Igatahes viimast ei saa Aavikule ette heita. Ja teiste hulgas on see üks põhjus, miks Aavikut ei saa pidada keeleteadlaseks, küll aga kirglikuks keelevisionääriks.

„Peab olema kirg keelt uuendada!” (KÄV: 150). Peab olema ka aru piiri pidada. Teadmine laieneb ainult uudsel esitatud küsimuste najal, aga vastust otsides tuleb säilitada järjekindlus. Aavik esitas väga uuenduslikke küsimusi, aga tema vastused olid tihti meelevaldsed.

Rahvusvaheliselt kõige tuntuma eesti keelefanaatiku keele täiustamise ideed on tähelepanu pälvinud ka väljaspool eesti keelt. Kuid nende tõeline mõte (või ka otstarbetus) saab selgelt avalduda ainult eesti keelemasina peal. Johannes Aavik töötas eesti rahva eestikeelset tulevikku silme ees hoides.

Olgu siis meie ühiseks mureks eesti keelemasina käigushoidmine ja kindla vastuseisu säilitamine nende suhtes, kes viiksid eesti keelemasina vanarauaks ja seostaksid selle maa rahva helge tuleviku keelevahetusega.

## Kirjandus

- A a v i k, Johannes 1920. Katsed ja näited. IV. Keelelise uuenduse kirjastik nr. 26. Kirjastus „Istandik”, Tartus.
- A a v i k, Johannes 1926. Mitmuse partitiiv ja i-mitmus. – Keeleuuendus. Aegkiri õigekeelsuse ja keeleuuenduse edendamiseks, nr 1–2.
- A a v i k, Johannes 1932. Keeleline käsiraamat uuenduste ning ametliku ja uuendusliku keele erinevuste tundmaõppimiseks. Tallinn–Tartu: Istandik.
- A l e k õ r s, Richard 1937. Esteetilisest printsibiibist meie keeleuuenduses. – Eesti Kirjandus 1937, nr 11, lk 549–562, nr 12, lk 604–611.
- E l i s t o, Elmar 1971. Saatuslik 1927 (Keeleuuendusest ja Emakeele Seltsi poisipõlvest). – Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule. Koost H. Vihma, K. Mihkla. Tallinn: Valgus, lk 131–135.
- EÕÕG = Johannes Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1936.
- H i n t, Mati 1983. Eesti keele õpik IX klassile. Tallinn: Valgus.
- KÄV = Johannes Aavik, Keeleuuenduse äärmised võimalused. [Tartu:] Istandik 1924.
- L o o r i t s, Oskar 1923. Eesti keele grammatika. Tartu: Odamees–Carl Sarap.
- L o o r i t s, Oskar 1925. Eesti keele kooligrammatika I. Hääliku- ja vormiõpetus. Tartu: Odamees–Carl Sarap.

M ä g i s t e, Julius 1951. Johannes Aaviku elust ja tööst, eriti tema keeleuendusest. – Pühendusteos Johannes Aavikule 70. sünnipäeva puhul 8. detsembril 1950. Lund, lk 9–32.

S a a r e s t e, Andrus 1937. Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest. Tartu.

T a u l i, Valter 1938. Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv.

T a u l i, Valter 1982. Johannes Aaviku keeleuendus. Kriitiline ülevaade. Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi väljaanne. Stockholm: Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut.

ÕKP = Johannes Aavik, Õigekeelsuse ja keeleuenduse põhimõtted. Yhes keeleuenduste astmelise liigitusega. Tartu: Istandik, 1924.

### **Language Visions of Johannes Aavik from the Viewpoint of Theoretical Linguistics**

Keywords: Johannes Aavik, Estonian, language reform

Estonian philologist Johannes Aavik (1880–1973) is internationally best known for his conviction that literary Estonian should be enriched by means of coining the words he found missing in Estonian. If we ask whether Aavik was consistent in following the linguistic theories of his time, the answer is yes and no. Aavik viewed language as a machine that needed improvement. To achieve this any method was good. Aavik did not restrict himself with theoretical assumptions about the rules of phonotactics or the irreversibility of sound laws. If he could not make use of a theory or rule, he would violate these. He resorted to linguistic theories, in particular to historical linguistics only when he could use the arguments of the theory to support his own ideas.

Aavik considered archaic and exceptional forms and rules as superior to regular forms, which he labelled as banal. For such kind of aesthetic reasons he denied linguistic analogy as a mechanism that restores regularity in grammar. He did not ask himself whether the identity of a language consists in form or substance (or, in other words, what is more decisive for identity – the project of a building or its building materials). Instead, he coined new words and grammatical forms meant to become exact counterparts of words and forms used in more civilized languages (e.g. Latin, French, Russian, German, Finnish).

In spite of his disregard for linguistic theories Aavik achieved quite a lot in his program of enrichment of literary Estonian. We should ask: What if he had not ignored the linguistic theories of his time? Another lesson we have to learn from Aavik's work concerns his attempts to introduce into Estonian typologically alien constructions. This was certainly a useless and unjustified waste of mental energy.

As we can see, Johannes Aavik had a passion to reform Estonian language in a revolutionary way. However, revolution is good only if it is (can be) stopped in time and its achievements are taken over by evolution. This is exactly what, happily enough, has happened to the Estonian language.

*Mati Hint (b. 1937), professor emeritus, Tallinn University*